

4766

05

Q-92

2010

265

Printed in Turin

ԱՐԵՎԻ ՈՅՍԱ ԱՐԱՐԵՏԵՏԵԱՆ

Լ. ԲԱԳԻԲԻՆ 377 ԹՈՒՒՅՆ

ՄԻԿ ՅՕԴՈՒՆՈՒՄՈՒՆ ՈՒ ԱՆՈՐ ՄԻԶՐ, ՏՊՈՒՆՈՒ

ՆԵՍՒՆԻՆ ԿՐԵՅ ԾՇՄԱՐՏԱՍԵՐ ԱՆՁԻՄԸ,

ԽՈՐՀՐԳԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ :

Ի ԿՈՍՏԱՆՆՊՈՒԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԻՈՅՆ ԻՆՏԵՂԻԿԱՏՈՒՄ :

1851.

05
Ա-92

9558

307
39

1881

05
2-92

ԵՐՇԱՆՈՅՍ ԵՐԵՐԱՏԵԸՆ

ԼՐԱԳՐԻՆ 377 ԹՎՈՒՈՅՆ

ՍՂԿ ՅՕԴՈՒՆՆԻՆՅՈՒՆՆԵՐ ԱՒ ԸՆՈՐ ՍՂԶԲ, ՏՊՈՒՆՆՈՒ

ՆԱՄԱԿՆ ՎՐԱՅ ԸՇՄԱՐՏԱԿՐ ԸՆԶԻՍԻ,

ԽՈՐՀՐԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ :

Որ զիմաստութիւն և զխրատ
անարդէ, թշուառական է և ընդու-
նայն է յոյր նոցա, վաստակք նոցա
անօգուտք, և անպիտանք գործք նո-
ցա . Իճա, ք. ԳԼ. 11 :

Որովհետև ըստաւորեալ ըսուած դարու մէջ
կապրինք, ու ամէն մարդ բաւական ազատու-
թիւն ու միջոց կը գտնայ ճշմարտութիւնը բանիւ
ու գրով պաշտպանելու . անոր համար մենք ալ
կը համարձակինք մեր ազգին ու մեր հոգևոր
Վիսոյն, մանաւանդ թէ ընդհանուր Ազգափառ
Նկեղեցւոյն ծայրագոյն Վիսոյն և իր սուրբ Ժո-
ղովքին դէմ ուզուած գրութիւնի մը պատաս-
խան աս փոքրիկ գրուածքնիս հրատարակելու :

Ամէն բանէն առաջ կրկնայենք ազնուական ըզ-
գացմանց տէր եղող մարդկանց առջին, որ աս գրու-
ածքներնիս շարադրելու համար զբիշք ձեռվընիս
առնելնուս պատճառը՝ մասնաւոր անձի մը գրու-
թեանը դէմ ելլելու դիտաւորութիւն չունե-
ցանք . հապա դիտնալով որ ասանկ բաներու մէջ

բողոքովին լուռ կենալը, ու մեզ մայրական գթով
խնամող սուրբ Արեղեցւոյ ընդհանուր Վիսայն ու
Անոր մեր վրայ կարգած հոգևոր Առաջնորդին,
և այնպէս գրեթէ բոլոր ազգերնուս պատուոյն
դպչող յանդուգն լեզուի մը դէմ ամենևին բան
մը չըրուցելը վտանգաւոր ու վնասակար տկարու-
թիւն մը կրնայ սեպւիլ, անոր համար Աստուած
ու պաշտպանելու դատերնուս արդարութեանը
ապաւինեալ՝ աս գրուածքին ձեռք զարկինք:

Երջայոս Երարատեան լրագրին հրատարակիչը
377 թուոյն մէջը յառաջաբանու թեան ձեռով Հա-
մազգեաց ըսուած ընկերութեան վրայօք քանի
մը խօսք խօսելէն ու կոտանդնուսօրոյ Հռոմէ-
ական Ուղղափառ Հայոց Վերապատիւ Աթա-
գահ Երբեպիսկոպոսին դէմ անպատիւ ու ար-
համարհիչ եղանակով քանը մը զտարտական ու
անհիմն բան գրելէն ետքը՝ ասանկ կրտէ. «Սեր
» բարեսէր ըթերցողները առաջիկայ թերթիս
» Բանասիրականին մէջ պիտի տեսնեն յիշեալ
» պապական թղթոյն օրինակը, միանգամայն կը
» հրատարակեմք անոր վերաբերեալ պատասխան
» մը, զոր Հռոմէական մեր համազգի ազնիւ եղ-
» բայրներէն մէկը յուզարկած է մեզ:» Ասկից
ետքը կրդնէ նոյն հռոմէական անուանած հա-
մազգի «նիւ» եղբօր նամակը, որն որ իրեն ուղղուած
է: Իսկ բանասիրականին մէջն ալ կրդնէ Հռո-
մայու Տարածման հաւատոյ սուրբ Ժողովոյն գը-
րած Իտալերէն և ո՛չ Ապրիլեիէն թուղթին հայե-
րէն թարգմանութեան յար և նման օրինակը,
զոյն որ մեր ընթերցողներէն շատերը կրճանջան

ու կարգացեր են : Չեմ կարծեր որ յիշեալ լրա-
դրոյն նոյն 377 թիւը կարգացող բարեմիտ ու
արդարասէր Մղգայինք, թէ Սւղղափառք ու թէ
մէկալնանք, հանդարտ ու անխռով սրտիւ անցած
ըլլան՝ հրատարակչին յառաջաբանու թիւնը ու
նամակին հոռմէական (այսինքն Հռոմէական ե-
կեղեցւոյ հնազանդ) տնուանեալ հեղինակին խօս-
քերը կարդալու ասեննին : Իսցց ուրիշներուն
ի՞նչ զգացում ունեցած ըլլանին շատ չքննելով
մենք մեր սրտին մէջը զգացած ցաւերնիս ուրիշ
կերպով չի կրցանք մեղմացնել, բայց եթէ առաջի-
կայ համառօտ գրուածքնիս մեր իրաւասէր ազ-
գայիններուն առջին դնելով, որոնց խոհականու-
թեանը կրթողունք մտածել թէ արդեօք գրած
խօսքերնիս հիմամբ ու իրաւամբք զըցուած են
թէ ոչ :

Նախ առաջին խօսինք հրատարակչին յառաջա-
բանական խորհրդածութեանը վրայ : Թէ որ
չենք սխալիր՝ լրագիր գրողի մը գլխաւոր պարտքը
կամ կապարելո-իւնը՝ թէ ոչ ամէն մէկ խօսքը՝
դոնէ ամէն մէկ փոքր յօդուածը պատշաճ խոհե-
մութիւնով հանդարտ շրջահայեցութիւնով ու
այրական ծանրութենով գրել պիտոր ըլլայ : Որչափ
որ ազատական կողմը բռնող ու բարիքալ ըսուած
կողման՝ կերպով մը հակող ըլլայ, կարծեմ որ հրա-
պարակական անձի մը, ևս առաւել ազգի մը պաշ-
տօնատարին վրայ խօսած, կամ թէ ըսենք՝ իր լրա-
գրին մէջը յօդուած մը առած ժամանակը՝ այն
անձին աստիճանին՝ կարգին ու պաշտօնին վրայ
աղէկ մտադրութիւն պիտի ընէ : Յիրաւի կան

Հիտակու ասենս՝ առաւելապէս Վաղղիայի, Բաւ
լիայի ու Վերսանիայի մէջ քանի մը լրագիրներ
ու հրատարակական գրուածքներ, որոնք աս մա
սիս մէջը ուղիղ կարգի ու կանոնի սահմանէն
դուրս ելլելնին յայտնի կրցուցնեն: Բայց պղ
պիսի լրագիրներուն ու գրուածներուն ճշխարաւ
սիրաց առջևը ինչ յարդ ունենալնին ալ ամենուն
յայտնի է, և թէ պէտ չենք կրնար հաստատել որ
Մըշալոյս Մարտտեան լրագրին հրատարակիչը
ինք իրմէ շարժեալ ատ յառաջաբանական յօդ
ուածը գրած է, և նչ կրնանք ըսել՝ որ ատ նա
մակը շինծու բան մըն է, կամ թէ՛ հրատարա
կիչը ստուծեամբ կրտէ որ անիկա Հռովմէական
համագգի եղբօրմէ մը ընկալած եմ, ասկայն քանի
որ հասարակութեան յայտնի չէ ան նամակը գրու
ղին անձը ու անունը, շատ մարդ կրնայ անոր
հռովմէական Հայէ մը գրուած ըլլալուն վրայ իրա
ւամբք տարակուսիլ: Բայց դնենք թէ իրօք ա
նանկ անձէ մը գրուած ու հրատարակչին խաւ
րուած ըլլայ, ինքը անիկա ընդունելով ու հրա
տարակելովը՝ խոհեմութեան կանոնաց ու իր
սրաշածնին վայելուչ ծանրութեան դէմ ընելէն ՚ի
զատ, նաև բոլոր նամակին մէջը տիրող յանդգը
նական լեզուին յանցանացը ծանրութիւնը իր
վրան իյնալը անտարակուսելի ու աշխարհաճա
նօթ բան մըն է: Սեղի կըթուի թէ Մըշալոյս Մ.
րարտտեան լրագրին հրատարակիչը աս բաները
այնչպի մտագրութեան արժանի չիտեսպէր, որով
հետև աս առջի հեղուն չէ՝ որ մեր ազգին ու
Եկեղեցիին Վլխուն պատույն դէմ Համագգեաց

ըսուած ընկերութեան պատճառով աս անգամ
ւանին նման բաներ գրելու և իր լրագրին մէջը
ընդունելու ու հրատարակելու կը համարձակի .

Բայց պատուական հրատարակիչը թերևս կը
պատասխանէ . մենք ազատութիւն ունինք ու
զածնիս գրելու , ու մեզի խաւրուած նամակ , յօ-
դուած ու գրութիւն մը հրատարակելը մեզի
ոչոք կրնայ արգելել : Քանի է , սակայն ես աս
տեղս ամէն իրաւասէր ընթերցողներուս ու բո-
լոր ազգին ընդհանրութեանը առջևը կը հարցը-
նեմ . թէ որ անկողմնասէր հրատարակչին բուն ազ-
գայնոցը մեծերէն մէկը , չեմ ըսեր՝ Վերապատիւ
Պատրիարքը , կամ անոր նման բարձր աստիճան
անձ մը , հասցս անոնցմէ վար աստիճանի մէջ
գտնուող անձ մըն ալ իր իշխանութեանը հար-
տակ ըլլող անձանց վրայօք կարգաւ որսութիւն մը
ընելու ըլլար , աս լրասարեալ դարուս մէջը ազատ
լրագիր հրատարակողը կը համարձակէր արդեօք՝
Վերապատիւ Հասունեան Վասազահ Արքեպի-
սկոպոսին ըրած կարգաւորութիւններուն դէմ գը-
րածին նման բան մը գրելու . կամ թէ ասանկ
ըսենք , այն անձին դէմ առանձնական մարդէ մը
գրուած նամակ ու յօդուած մը (որ ատ 377 թո-
ւոյն մէջը գրուած նամակին մէկ կտորին խօսքե-
րուն նման խօսքեր ունենար) հրատարակելու :
Ես որ վրայ թնղինքը և ուրիշները մտածեն : Սենք
միայն կուղէինք գիտնալ՝ թէ արդեօք լրասարեալ
դարու մէջ՝ ազգի մը Վլուխը կամ եկեղեցական
Մեծը՝ անանկ նախատական ու թշնամանադիր

խօսքերով արհամարհելը չէ թէ միան Աւղղափառ
Հայոց այլև ընդհանուր ազգին վրայ ամենևին ազ-
դեցութիւն մը բրած չ' մի: Մի՛թէ ընդհանուր
ազգին ամիրաներէն, իշխաններէն ու վարդապետ-
ներէն շատերը, մանաւանդ թէ առ հասարակ ա-
մէն աղնուաբարոյ անձինք կրնան մի հաճութիւն
ու հաւանութիւն տալ ու հանդարտ մտքով կենալ՝
երբ որ իրենց մէկ ազգակցին դրութեանը մէջը՝
կամ որ շատ աւելի է՝ բոլոր ազգին մէջը հրատա-
րակեօղ լրագրին մէջ անանկ յօդուած մը կրկար-
դան, որուն հեղինակը կը համարձակի՝ չ' հա-
տարակ հրապարակական անձ մը, հապա Մտու-
ծոյ բարձրելոյ օժեալ մը. չ' սարգ քահանայ,
վարդապետ ու եպիսկոպոս մը. հապա ազգի մը
հոգեւոր գլուխ ըլլող Մ. քրեպիսկոպոս, այսինքն
Հայրապետ մը՝ մէկ քանի հոգիէ գահափոխու-
թեամբ մտածուած ու գրուած ընկերութիւն մը
ազգին և կրօնին վնասակար սեպելով՝ իր բարձր
պաշտօնին պարտքէն ստիպեալ անոր վտանգնե-
րէն իր խնամոյ յանձնուած Հօտը ապահովցնե-
լու աշխատելուն համար՝ զրպարտելու եւ այնչափ
զրոպարտելու ու թշնամանելու, մինչև չվախնայ
ու (ներեն մեղի աղնիւ ընթերցողները) չամբնայ
ըսելու՝ թէ առ “ պատրիարդ արքեպիսկոպոսը
շատ անարժան միջոցներ 'ի գործ գրաւ: ” Յիրաւի
ամբաստանելը, չարիք խօսելը, բամբասելը անանկ
դիւրին բան է, որ մարդ անիկա ընելու համար՝
լեզուն գործածելու կարողութենէ ուրիշ բանի
չիկարօտիր: Բայց ամբաստանութիւնը հաստա-
տելը, խօսած չարիքը ապացուցիւք վաւերացը:

ները, ու շատ անարժան միջոցներ ՚ի գործ գրասխօս-
քերը գրչին տակը եկած ասե՛նը համարձակ գրե-
լէն ետքը՝ այն անարժան միջոցները մէկ մէկ ա-
նուանելը, ան ալ՝ ոչ ՚ի լրջ կամ գրջ ոճանց ու-
սեալ, հասարակութեան ու հաստատուն վիշտու-
թիւններէն ստուգեալ, տհա տս է գործ անաչա-
ռութեան, արդարութեան ու լու տաւորեալ դա-
րու մը արժանի կրթութեան, ուստի և անկող-
մնասէր ու անաչառ լրագիր գրողի մը, որն որ
պարտական է նաև աս ալ գիտնալու՝ թէ ազգի
մը Վլխուն դպչիր՝ այն ազգը յոգի վերաւորել է .
մանաւանդ անանկ Վլխու մը, որն որ Հռոմայու-
աւաքելական սուրբ Աթոռէն Ազգին հոգեւոր
հովիւ ու առաջնորդ գրուելէն ՚ի զատ, նաև նոյն
խակ աշխարհական մեծազոր Տերութեանէն իբրեւ-
այնպիսի հոգեւոր Վլուխ ճանցուած ու մեծա-
բուած է : Ա. թէ որ աս բա-
նիս միտք չդնելով՝ այն գերապատիւ անձին դէմ
նախատական խօսքեր գրելու, կամ ուրիշներէն
գրուածը ընդունելու և հրատարակելու ըլլայ,
նոյն խակ աշխարհական մեծազոր Տերութեան առ-
ջէն ալ ինքը զինքը սրտասխանատուութեան վը-
տանդին մէջ չի ձգեր մի :

Արթէ ազատութիւնը լրագիր գրողի մը աս
բաները ամենեւին չնկատելու համարձակութիւն
կուտայ մի, կամ թէ ազատութիւն գտած ըլլա-
լով՝ պսպիսի անխայել յօդուածներ գրելը ու
հրատարակելը կրթեալ հրատարակչի մը ար-
դիւնք կրնայ մի սեպուիլ : Արծեմ ամէն տե-
ղեակ մարդ ինձի իրաւունք կուտայ՝ թէ որ ըսե-

լու ըլլամ՝ որ հիմնական ատենս՝ առաւելապէս
լրագիր գրողի մը՝ դժուար բան մը չէ՝ պղտորեալ
ու խռովեալ միտքերը ու սիրտերը աւելի ևս
գրգռելը ու խռովելը . հասցա դժուար , արդիւ-
նաւոր ու շատ պանծալի բան կըլլայ իրեն՝ թէ
որ այն խռովեալ միտքերը ու սիրտերը հաշտարար
խօսքերով ու յօդուածներով հանդարտեցնելու
կարող ըլլայ . միայն թէ խօսուած բանը իրեն մե-
րաքերած նիւթ ըլլայ , մասնաւորապէս՝ կրօնա-
կան նիւթ չըլլայ , որովհետև ասանկ նիւթի մէջ
(մեր առաջիկայ դիպուածին վրայ խօսելով) ոչ
ինքը ու ոչ իրեն թղթակիցը՝ քննիչ , դատաւոր
ու վճիռ տուող կրնայ ըլլալ : Աս ասանկ մտածե-
լով բարեկամարար խորհուրդ կուտանք յարգոյ
հրատարակչին՝ իր լցագրին թերթերը փոխանակ
այսպիսի իր վիճակէն ու նիւթէն դուրս ըլլող
գրգռիչ յօդուածներով աղտողելու , ու անով իր
համբաւը ճշմարիտ ազդասիրաց ու ճշմարտապէս
խոհեմ ու ծանրագլուխ ընթերցողաց առջին ա-
րատաւոր ընելու , բազմածին ժամանակիս մատա-
կարարած ուրիշ քաղաքային և ուսումնական ու
կրթական յօդուածներովը զարդարել , որով ըն-
թերցողները զուարճացունելէն , կրթելէն ու
գոհ ընելէն ՚ի վատ՝ թէ՛ իրեն ու թէ՛ իր լրագրին
պարծանք ստանայ : Ասոնք իբր հարեւանցի ու յա-
ջորդ խօսքերնուս մէջը յիշուելու նամակին առ-
թովը խօսելէն ետքը , դառնանք ան նամակին
մեր առջևը դրած նիւթը քննենք :

Կրուածք մը խորատես ու անաչառ մտքով քն-
նելու և աղէկ հասկընալու համար հարկ չկրայ՝

անոր ամէն մէկ բառը կամ փոքր իմաստը դիտել .
և ոչ նայիլ թէ արդեօք հեղինակը փիլիսոփայ ձե-
ւանալով պարզամտաց ու կիսկատար իմաստնոց
առջին մեծաբանութեամբ ու փքացող խօսքե-
րով իր գրուածքին մասնաւոր հեղինակութիւն
ու ազդուութիւն տալու կը ջանայ, հապա պէտք
է մասնաւորապէս գրուած նիւթին գլխաւոր դի-
տաւորութեանը միտք դնել, անիկա քննել ու
գտնալ . ու անիկա իմանալէն ետքը ամէն մէկ
բառին ու իմաստին բուն միտքը ինք իրմէ դուրս
կելլէ ու պայծառ կերեայ : Արդ՝ Արշալոյս Արա-
րատեան լրագրին 377 թուոյն մէջը գրուած նա-
մակին հեղինակը մասնաւոր թշնամութեան կամ
վրէժխնդրութեան հոգիէն շարժած է, թէ մի-
այն Համազգեաց ըսուած ընկերութեան պաշտ-
պանութիւն ընելով մտքով այդ գրուածքը հը-
րատարակեր է՝ չենք քննել, բայց միայն իր գրին
վերջաբանու թեանը մէջը ըրած անհամ ու խար-
դախ դաւանութենէն ու Հրատարակչին վկայ-
ութենէ իմանալով որ Հռոմէական եկեղեցւոյ
հաւատացեալներէն ձեանալ կուղէ, մէյ մըն ալ
թղթին սկիզբէն մինչուկ վերջը շարած խօսքերը
աչքէ անցընելով սրտերնիս դառն ու սաստիկ
ցաւով կը լեցուի, ինչու որ կը տեսնենք թէ ազ-
գերնուս մէջը ասանկ լռատարեալ դարու մէջ դեռ
անանկ անձ մը կը գտնուի, որ բուն դատը թող
տալով ու դատաւորները բամբասելով ու թշնա-
մանելով կը կարծէ իրէն կողման յաղթութիւն
ստանալ, որն որ պարտաւելի տգիտութեան ու
խաղութեան գործ է, ինչպէս իմաստունք գիտնն

ու կը վկայեն : Եթէ ան նամակին գրողը իր գր-
րութեանը ուրիշ վերջաբանութիւն մը ընէր, ու
բոլոր նամակին խօսքերէն ետքը ատ նոյն խակ եր-
կու ստակի իմաստնոյ առջին հակասականերն ցոյ
ծաղրական խօսքերը չսեր՝ որ ինքը Հռոմայի
սուրբ գահուն ընդդիմախօսներէն չէ, հասրամէ-
ջը ծնած կրօնքին հաւատարիմ որդիներէն է, և
այնն գոնէ զինքը օտար կրօնքի մը անդամ ու օ-
տար եկեղեցւոյ մը հպատակ սեպելով իբրև ան-
վընաս թշնամի մը կը թողուինք՝ որ երթայ ու զա-
ծը խօսի ու գրէ : Եւ այց որովհետև այն վերջա-
բանական դաւանութիւնովը զինքը հռոմէական
հայ կը ձևացընէ, որով և դիւրախառ ու միա-
միտ անձանց վտանգաւոր քարեկամ մը կրնայ ը-
լալ, անոր համար մեղի պարտ համարեցանք ան
նամակին նիւթը ու խօսքերը աղէկ մը քննելէն
ետքը՝ աս գրուածքնիս խոհական անձանց խոր-
հրդովը դուրս հանել. թէպէտ տարակոյտ չու-
նինք՝ որ ատ լրագիրը ու նամակը կարգազոյնե-
րուն մէջէն քիչ մը խոհեմ ու սրատես միտք ունե-
ցողներն իսկ նամակին մէջը տիրող հոգին յայտնի
տեսած ըլլան : Մանաւանդ հաստատ գիտենք՝
որ նոյն խակ Համադդեաց ըսուած ընկերութեան
քարեկամներէն ու սրաշտպաններէն շատերը ա-
նանկ հրապարակական գրուածքի մը մէջ այնպի-
սի լեզու մը լսելով, ան ալ իրենց ընկերակից օւ-
կրօնակից ձևացող անձէ մը, այնչափ սրտեօնին
այլայլած է, որ աս կտորը ալ ջատագովութիւն
չի վերցուներ, ասիկա մեր դատին բոլորովին կոր-
սուելուն առիթ ու պատճառ պիտի ըլլայ՝ կ'ըսեն :

Եւ թէպէտ ոմանք ալ ամեոյս ^{10/22} թուականով՝
տպագրուած ծանուցումով ան յօդուածին դէմ
էբր Բողոքել կուզեն նէ ալ այն յօդուածը Հա-
մադգեաց ըսուած ընկերութեան մտաց համա-
ձայն ըլլալը չեն ուրանար, այլ միայն նոյն յօդ-
ուածը կամ նամակը շարադրօղը Համադգեաց ըս-
ուած ընկերութեան Գիփակոյն-Լեւոնիք ու Տասնի-
ցո-Լեւոնիք գրած չէ ըսելով միամտաց աչքը ներ-
կել կ'ուզեն, ու ան ծանուցումով ընկերութե-
նէ ծագած կամ ծագելու վնասները որպէս թէ
ընկերութեան պտուղները չ'ըլլալը երեցընէ-
լու կը ջանան: Սակայն բանը հասարակութեան
աչքը անանկ աղէկ բացաւ, որ ալ ամէն մարդ
աս կերպ մեկնութիւններէն ղիւրաւ չի կրնար
խաբուիլ, ու յիշատի ոչխարներու հօտի պէս ամէն յայնի
Եպեէն երկալ :

Հիմակ մենք գրուածքներնուս աս մասին մէ-
ջը յիշեալ նամակին նիւթին վրայ խօսիլ ուղեւով,
նախ առաջին կենթադրենք որ մեր ընթերցող
ները յիշեալ լրագրին 377 թիւը ամբողջ կար-
դացեր են: Այնպէս կենթադրենք որ Հռոմայու-
սուրբ Ժողովքին Համադգեաց ըսուած ընկերու-
թեան վրայօք գրած թուղթը կարդացեր են ու
անոր միտքը իմացեր են: Բայց գուցէ անիկա
կարդալէն ետքը ոմանց մտքին մէջը տարակոյս մը
ծնած ըլլայ, թէ արդեօք սուրբ Ժողովոյն վախը
ու գուշակութիւնը՝ թէ աս ընկերութիւնը վե-
տանդաւոր ու վնասակար կրնայ ըլլալ՝ հիմնական
ու հաստատունն է թէ չէ: Բայց յիշեալ լրագրին
մէջը նոյն սուրբ Ժողովոյն յիշեալ թղթին իբր

պատասխանը հրատարակուած նամակը կարդալ լէն ետքը՝ կարծեմ որ նամակին հեղինակը իր անկերպ յանդգնական գրութիւնովը անոնց տարակոյսը կատարելապէս փարատած է, ու իրենց յայտնի ցուցուցած է՝ թէ իրաւցընէ հիմնական ու իրաւացի է եղեր սուրբ Ժողովքին վախը՝ թէ մտ ընկերութենէ չարիք կրնան ծագիլ, Ազգին ուղղափառութիւնը ապականելու բողբոջներ ելլել, ու անիկա զանազան վնասակար կարծիքներու խտտորեցնել:

Գուցէ աս խօսքերս ոմանք խիստ ու չափազանց սեպելով ինծի հարցունեն՝ թէ նամակին որ մասը ու որ խօսքերը աս ըսածիդ վրայ կրնաբերել. որոնց կը պատասխանեմ նախ, ուղղափառ հաւատոյ տարածման համար ամենայն կերպիւ ջանացող սուրբ Ժողովոյն պատկառելի ատենանէն ելած վճիռ մը, որն որ Սրբազան հայրերնիս Պիոս Թ. հաստատած է, (ինչպէս վճռին խօսքերը յայտնի կը վկայեն), իբրև առանց անստապ վկայութեան, ապրոս պապճառակերոս և ճիշդ ու վաւերական ապացոյցներոս դիւրակասան Ժողովորդը անվնաս ու աղէկ ճամբէն ետք դարցունող, հետևաբար՝ խաբէական, տգիտական ու անխոհեմ գրութեան մը տեղ դնելը, ինչպէս նամակին հեղինակը իր գրուածքին առջի մասին մէջը կընէ, խօսքիս հաստատութիւն ու անտարակուսելի վկայութիւն չէ մի:

Երկրորդ կը պատասխանեմ՝ վերը ըսած խօսքերս չի հաստատեր մի նամակին երկրորդ մասը կամ պարբերութիւնը, ուր ըստատրեալ հեղինա-

կը սուրբ Ժողովքին անդամներուն , խորհրդա-
կաններուն , ու կաթողիկէ Եկեղեցւոյն Վլխին
հրամանովը ու ընտրութեամբը ան ժողովքին նա-
խագահ դրուած կարգինալին ո՞վ և նրպիսի ան-
ձինք ըլլալնին ամենն ին չփնտուելով ու չխշելով
կը յանդգնի գրելու , թէ ատ սուրբ Ժողովքը ,
(կամ ինչպէս ինքը կ'անուանէ՝ Տարածման հա-
ւատոյ թղթոյն հեղինակը) , առանց քննելու՝
թէ արդեօք Համադպեաց ընկերութեան վրայօք
իրեն ծանօթութիւն տուող անձը՝ Մստուծոյ եր-
կիւզը ունեցող , իրաւասէր ու ճշմարտախօս , Մզ-
գին բարեացը ու յառաջադիմութեանը ցանկա-
ցող՝ թէ թշուառ և աղէտալի վիճակի մէջ ձը-
գելու ջանացօղ , խռովութեան գրգռիչ , ու զըր-
պարտիչ և սուտ զրուց . . . մարդ է թէ չէ ,
նաև առանց ուրիշ քննութիւն մը ընելու , կամ
իր վճռոյն հիմնական պատճառ մը գտնելու , և
վախցուած վտանգը առանց որոշ ճիշդ ու ան-
տարտամ խօսքերով բացատրելու՝ ատ՝ վճիռը
սահմաններ , գրեր , կնքեր , ու ազգին մէջը տարա-
ծելու համար խաւրեր է : Արդ՝ հռոմէական ե-
կեղեցւոյ մէջը շատ դարերէ ՚ի վեր ամէն կաթո-
ղիկէ քրիստոնեայ ազգերէն , թագաւորներէն ու
իշխաններէն ճանչցուած , մեծարուած ու պատ-
ուած պատկառելի սուրբ Ժողովքէ մը կաթողի-
կէ եկեղեցւոյ ծայրագոյն գլխոյն հաճութեամբը
ու հաւանութեամբը հրատարակուած վճռոյ
դէմ՝ այդ ընկերութեան մէկ անդամին կամ պաշտ-
պանին այսչափ ու այսպիսի արհամարհական՝ յան-
դուգն ու քստմնելի լեզու բանեցընելը (ան ալ՝

նոյն եկեղեցիէն դուրս ըլլող մարդու մը լրագրին
մէջը,) նոյն սուրբ Եղիշի վախճանը ու տարակոյ-
տը ցնորգարացիներ, ուստի և վերը ըսած խօսքե-
րըս ալ չի հաստատեր մի : Աւր թաղուհիք ան ալ
որ աս (Համադգեաց ըսուած ընկերութեան ան-
դամ երեցող կամ ձեացող) անձը ան քսումներ
խօսքերը շարեւէն ձեռքը՝ չի վախնար, ու չի սոս-
կար՝ « Սի առնուցուս զանունն » Աստուծոյ քո ՚ի վե-
րոյ սնտեաց ու սպառնացող Արարչին (որ ոչ է
Աստուած խառնութեան, այլ խաղաղութեան և
օրոյ,) երկրպագելի անունը պարագայ տեղը յի-
շելու, ըսելով՝ թէ կը յուսամք յԱստուած՝ որ
ընկերութեան սերը և յօդակասանէ, թէ առ ըն-
կերութիւնը Հռոմոյու ժողովքին կամ եկեղե-
ցիին տուած վճիռէն բնաւ վնաս մը չի կրելով
անվրէպ միջոցներով յառաջ կերթայ, ու երբեք
եւտ չլինար : Ասիկայ անկրօն յանգեցու թիւն չէ՞
մի՞ զԱստուած սէր ու յօդակաս անուանելը ա-
նանկ ընկերութեան մը՝ զոր երկրիս վրայ իր փո-
խանորդը Արքազան Քահանայապետը մասնաւոր
թղթով մերժած է, ու այդպիսի ընկերութիւն
մը առաջ տանելու համար գործածուելու միջոց-
ները դատապարտելի դարձելի ու ուզափառու-
թիւնը վտանգի մէջ ձգելու միջոցներ չեն ըլլար
տէ ինչ կրկան : Ահա աս ընկերութեան վտան-
գաւոր ու վնասակար ըլլալուն փայտը Սուրբ Եղ-
իշի վախճանի վախճան յայտնի հաստատութիւ-
նը ու Ազգին ուղղափառութիւնը անդականելու
անհնազանդութեան, ուստի և կամակորութեան
սկիզբները :

Երբորդ, վերը ըսած խօսքիս հաստատութիւնը վաւերացնելու համար կը պատասխանեմ, մանաւանդ թէ կազաչեմ ամէն մէկ Հռոմէական Ազգափառ Հայր ու առ հասարակ ամէն անկողմնասէր ու իրաւասէր Հայր հանդարտ մտօք կարգալ այն ըստորեւ դարուս մէջ դրուած նամակին երբորդ պարբերութեան մէջը հեղինակին գրածները, ուր մասնաւորի իջնադրով, ու Հռոմէական եկեղեցւոյ Օպրագոյն Վահանայապետէն Օսմանեան մեծադոր Սագաւորներնուս ու անոր Տէրութեանը մասնաւոր գետապանութեամբ խաւրուած գերասպատիւ Երբեյիսկոպոսը յանուանէ բամբասելու սկսելով ասանկ կը խօսի. « Ես արբեյիսկոպոսը ու Եւաքեյական »
« Ետապանը քանի մը պիտար ու անիս ճարտոյ ա- »
« կանջ դնելով, առանց արդար քննութիւն և »
« դատաստան ընելու ինքը խաբովէն ու սոսոր ըն- »
« րոսելէն ետքը գնաց սուրբ ժողովքն ալ խա- »
« բեց, ու այս անպիղի ու անպիտար յորդորանքը, »
« այսինքն վճիռը խրկել տուաւ »: Վաստնելի՛ զրպարտութիւն, անխիղճ բամբասանք, մանաւանդ ինքը զինքը Հռոմայ եկեղեցւոյն որդի ըսելու չամցող անձի մը բերանը նոյն եկեղեցիէն մեծարուած բարձրաստիճան անձի մը դէմ: Բայց բարեմիտ ընթերցողներս ասով ամէն բանը լմնցաւ չի կարծեն, հասրա նամակին ընթերցուածը առաջ տանելով տեսնեն՝ թէ երբոր մարդ մը իր դատը իրաւամբք կամ անիրաւի պաշտպանելու համար երկիւղածութեան ու ամօթոյ կասրը հեղ մը կը խզէ՝ և ուզածը կամ գրչին տակը եկածը

գրելու իշխանութիւն ունի կարծելով ոչ ստոյգ պատմութեանց օրէնքը կը պահէ, ու ոչ ուղիղ քննութեան կանոնները կը յարգէ, հասարականք նապաստանութեամբ մը կը համարի՝ թէ քանի որ պարզամիտ ու ամէն խօսքէ դիւրաւ խաբւօղ կարգացողներ գտած է՝ ինչ որ ըսելու ըլլայնէ իբր ճշմարտութեան պատգամ կրնդ ունուի ու կը յարգուի, ան ատենը՝ ալ մասնաւոր անձերը պախարակելը ու թշնամանելը բաւական չիտեսներ, հասարակատեարազմը աւելի ևս առաջ մղելով՝ իր յանդուգն ու անկրօն լեզուէն ու գրիչը ընդհանուր իշխանութեան ալ կը հատցնէ: Ահա ատնամակին կրօնատէր հեղինակն ալ, որ զինքն կը ձեւացրնէ հռոմէական հայ մը, իր մասնաւոր եկեղեցւոյն հոգւոր Ալիսուն, անկից ետքը Հռոմայու սուրբ Աթոռէն դեսպանութեամբ ու Առաքելական պաշտօնով խաւրուած Արքեպիսկոպոսի մը, ու վերջը նոյն Աթոռին ընտրութեամբը դրուած մեծարելի Սուրբ Ժողովոյմը դէմ ամէն ուղածները ըսելէն ետեւ, ամէն կապանքը կը խրդէ, ամէն չափը կը թողու, ու համարձակ աներկիւղ նոյն իսկ Հռոմայ եկեղեցւոյն դէմ գրիչը սրելով, ահագին սպառնալեօք ասանկ կը դուայ:

” Ինչպէս շատ անգամ եղած է որ անիրաւ Վիտնիք
” քրոնած էն Հռոմայէն, որոնք երկան կ'ըլլայ հոս
” մէկ մէկ շարակարգել, բայց Ժամանակին պա-
” րագայները, թէ որ բռնադատեննէ, կը պար-
” տաւորինք յայտնի դնել, ինչպէս գրուած են
” պատմութեանց գրքերուն մէջ, որոնք կարգա-
” ցողները գիտեն ”:

Յիրաւի ըստ կարգի գործելու համար պէտք էր ազազել այն իմաստան գրիչը՝ որ շատ ժամանակ չանցուցած հրատարակէ այն ամէն անիրաւ վրձիւները, որոնք իրեն մեծարած եկեղեցին, այսինքն Հռոմէական սուրբ եկեղեցին դուրս տրւած է. որպէս զի աշխարհք ժամ մը առաջ անոնք ճանչնա, ու ասանկ բաներու մէջ տղէտ չի մնայ: Եւ այց քանի որ դեռ ինքը ատ աշխատութիւնը յանձն առած չէ, մենք՝ որ մինչեւ ցայսօրս մեր կարդացած վաւերական պատմութիւններուն ու հաւատարիմ հեղինակներուն գրոցը մէջ անանկ վճիռներ չենք գտած, սա մէկ երկու խօսքը ըսելը հարկաւոր կը՝ դատինք:

Երեւալ և ոչ բնաւ ընկալեալ, թէ Հռոմայէն մէկ երկու վճիռներ տրուած են, որոնք ոմանց անիրաւ երեցեր են, միթէ ՚ի մասնաւորէ առ ընդհանուրը, կամ սակաւէն առ բազումը, ու մէկ երկու օրինակէն ուրիշ շատ վճիռներու իջնալով՝ անոնք ալ անիրաւ են ըսելու ուղիղ տրամաբանութիւնը ու պատմութեանց օրէնքը կը ներեն մի: Ասոր համար թէպէտև ատ նամակին գրիչը, որ իր գրութեանը սկիզբը զինքը Իլլիստայի մը պէս արամբանօղ կրցուցնէ, քանի մը եկեղեցական պատմութիւններ ձեռքը առնելով ու զանոնք Արգոսի աշուրներով քննելէն ետքը՝ մէկ երկու վճիռ կարծէ գտնալ, որ իրեն ու իր համախոհներուն (որոնք գիտենք թէ շատ քիչ են,) անիրաւ երեան, միթէ անկից կրնայ ըստ ուղիղ կանոնաց տրամաբանութեան հետեցնել որ՝ որքեմն ուրիշ շատ վճիռներ ալ, ու ՚ի մասնաւորի

Համազգեաց ըսուած ընկերութեան դէմ տրքուած աս վճիռն ալ անիրաւ է : Ինքը իմաստուն գօրչը զինքը ու եր ընկերակիցները հատարակ ժողովուրդէն զատելով կըբարձի՝ որ Հռոմ այսպիսի միջոցներով, կամ (իր նամակին յատուկ խօսքերովը ըսենք՝) “ այսպիսի անորոշ, կախասական ու ” Տիին գրոածներով միայն տգէտները ու պարզաւ միտ ժողովուրդը կընայ հաւանեցնել, համոզել ” վաստըկիլ, ան ալ՝ առ ժամոնակ մի ” իսկ իրեն պէս՝ այսինքն նամակին հեղինակին պէս խոհական ու լուսաւորաալ փորձերը անանկ վճիռներէն ու գրուածներէն կամ յորդորանքներէն չեն շարժիր, չեն համոզուիր ու իրենց գիտցածէն ետ չեն դառնար : Ախանձեղի լուսաւորութիւն : Հռոմայ Սուրբ Եկեղեցւոյ որդի ըլլալու պարծնցող անձի մը վայրած Ուղղափառական կնազանդութիւն : Հասարակ է որ ինքը քանի մը կողմնակալ ու Եկեղեցւոյ թշնամի ըլլող հեղինակներուն գրոցը մէջ Հռոմայու տուած վճիռներուն մէջէն անիրաւ կարծուած բան մը գտնալով դուրս հանելու ըլլայ, ինչպէս որ կը խոստանայ կամ կըստատենայ, կը կարծէ՞ մի որ անով ճշմարիտ իմաստնոց կամ ըստ Աստուծոյ լուսաւորեալ բարեմիտ ժողովուրդեան լաւ ջին իր պաշտպանած անձուոնի՞ դատը ընդունելի պիտոր ըլլայ : Որ տրամաբանը, որ ճշմարիտ փիլիսոփան, որ խոհական մարդը՝ մանաւանդ թէ որ Աւղղափառ Քրիստոնեայն անանկ տատկառելի ատեանի, անանկ Սուրբ Ժողովքի, աւանկ իմաստուն եկեղեցւոյ վճիռները ընդունելու, կամ չընդունելու համար տարակոյս մը ու

նենալով՝ ինքնահաճ քննչի մը միակողմանի քրն-
նութեան, դատողութեան ու դատաստանին իբ-
րև օրինաւոր ու միանգամայն անաչառ գատաւո-
րի սրտգամին հետեւելով կրնայ համոզուիլ որ՝
ուրեմն Հռոմայ եկեղեցւոյն սա կամ ան վճիռը,
ուստի և 1850 մայիսի 28 ին իր խնամոցը յանձ-
նուած ազգի մը վերաբերեալ նիւթի մը վրայօր
տուած վճիռը անիրաւ, ուստի և մերժելի, ՚ի
հնազանդութիւն չարտաւորող ու ոչինչ սեպ-
ուի: — Չէ՛, չէ՛, այդ առանց տրամաբանութեան
խմաստասիրող, առանց հմտութեան վիճող ու ա-
ռանց պատճառի հակառակող, գրիչը չկարծէ՞ որ
Եղգերնիս այնչափ տգէտ ու խաւարամիտ ըլլայ,
որ չի կրնայ տեսնել ու հասկընալ թէ այսպիսի
կրօնական ծանր ու միանգամայն փափուկ նիւթի
վրայ գրուած աս տեսակ յանդուգն խօսքերուն
տակը ինչպիսի ոգի թշնամութեան, հակառակու-
թեան ու վնասակար ազատասիրութեան ծած-
կուած է . . . :

Նաև աս ալ հաստատ գիտնայ այդ նամակին
հեղինակը՝ որ ճշմարտութեան հիմանը վրայ կե-
ցողը ու ճշմարտութիւնը պաշտպանողը ոչ ան
կերպ սպառնալիքէն կը վախնայ, ու ոչ այնպիսի
սպառնալեաց պատճառաւ իր հաստատուն հա-
մոզմամբ բռնած ուղիղ ճամբէն յաջ կամ յահ-
եակ կը խտորի: Նաև չկարօտիր՝ իրենց վիճակը
ու հմտութեան չափը չի ճանչնալով անյաղթելի
եկեղեցւոյ դարուց ՚ի դարս հաստատեալ իրա-
ւանցը դէմ խմաստակութեամբ հնարուած պատ-
ճառներու, օրինակներու և ծուռ մեկնրուած

դիպրուածներու ուժով մաքառող ժամանակիս
բանի մը կէս ու սուտ իմաստուններէն խրատ ու
համար առնելու, թէ արդեօք աս սուրբ ու անո-
խակալ եկեղեցիին ամէն վճիռները իրաւացի
արգար ու ընդունելի են, չէ՞ նէ անոնց մէջը անի-
րաւ ու մերժելի վճիռներ ալ կը գտնուին: Հոռ-
մայու վճիռներուն վրայ այսչափ խօսքը կարծեմ
բաւական է:

Բայց նամակին հեղինակը Հռոմայու, կամ
սուրբ Եղիշի վրէժն գէմ ուրիշ բան մըն ալ խոնի,
որն որ իմաստուն խոհականութեամբ հիմակու հիմայ՝ ի
ծածուկ ու հարեանցի կը ծանուցանէ. այսինքն
թէ՛ Հռոմ ու Սուրբ Եղիշի վրէժն զանազան տեղե-
րու կամ ազգերու հետ անուղղակի կերպով պայ-
մանադրութիւններ ունի, որով երբեմն անանկ
բաներու, կամ ընկերութիւններու (թերևս և
վարդապետութիւններու) աչք կը գոցէ, մանա-
ւանդ թէ հաւանութիւն կուտայ, որոնք յայտ-
նապէս պիտի մերժէր, թէ որ այն պայմանադրու-
թիւնները իրեն արգելք չըլլային: Ուստի թէ որ
մեր Միջն ալ, կամ առանձինն՝ Համազգեաց ընկե-
րութիւնն ալ հոռոմայի սուրբ Գահին հետ ասանկ անուղ-
ղակի կերպով պայմանադրութիւն մը ունենար սուրբ Եղիշի
ճշ պիտի գիշանէր իսկոյն անոր հաստատութիւն փալու:
Ասոնք բուն նամակին խօսքերն են:

Աս կերպ հանձարեղ գիւտեր հնարող գրչին
խօսքերուն գէմ միայն երկու բան ըսելը բաւա-
կան կը սեպենք: Ախի, յայտնապէս խօսելով՝
մենք շատ մտածեցինք ու երկան քննութիւն ը-
րինք, բայց մեր միտքը դեռ այնչափ լռաստորեակ

չըլլալուն չկրցանք գտնել ու խմանալ թէ ո՞րոնք են այն պայմանադրութիւնները կամ դաշինքը, որոնց ուժովը ու պատճառաւը ստիպի Հոսով ու սուրբ Ժողովքը անանկ բաներու հաւանութիւն ու հաստատութիւն տալու, որոնք թէ որ առանց այն պայմանադրութիւններու ընդունելու ըլլար՝ մերժելի բանի մը հաւանութիւն տուած պիտոյր ըլլար: Սենք աս խմատը կը հանենք նամակին սա խօսքերէն. Ուրիշ պեղել կան այլ և այլ պայմաններու գործարարութիւններ որոնք լե որ հոս մէկ մէկ գրեթէ մեր առիթի հասարակութիւնը անապէնք անշուշտ պիտի ըսեն լե անոնք ալ հերքելիոս և մոլորեալք են. իսկ ընդհակառակն Հոսովքու սորբ Պատին կը վերաբերին:

Արդ մեզի ասանկ պայմանադրութիւններ ու պայմաններու գործարարութիւններ ծանօթ չըլլալով, պէտք էր սպասել մինչև որ նամակին հեղինակը անոնք մէկ մէկ, կամ ըստ մասին գրէր ու մեզի և հասարակութեան յայտնի ընէր: Վայց իրեն ասանկ պարսպ ու վախճանագուրկ աշխատութեան պատճառ չիտալու համար՝ ետքէն կամ անատենւան ըսելիքնիս հիմակուրնէ կըսենք, որ և է աս կտորիս մէջը իրեն տալու պատասխաններնուս երկրորդ մասը, պիտիքն, թէ պէտեւ մեր Ազգը ու ռամիկ ըսուած հասարակութիւնը դեռ նամակին գրչին չսփ մտաց ըստարարութեան ու խոհականութեան աստիճանի չէ հասած. բայց Աստուծոյ շնորհօքը այդչափ լոյս ու դիտութիւն ունի՝ որ կընայ յայտնի տեսնել, ապահովապէս վկայել ու անտարակոյս խոստովանել թէ

Հռոմայու Սուրբ Գահը ու անոր մեծարելի Սուրբ
Ժողովքը չընդունուելու ու մերժուելու, կամ
վտանգաւոր բան մը, յատկապէս հաւատոյ ու
բարի վարուց դէմ տարակուսելի երեցօղ բան
մը, կարծիք եղեր է, գիւրք եղեր է, ու ընկերու-
թիւն եղեր է, ոչինչ պայմանի կամ պայմանա-
դրութեան պատճառով ընդունած է ու կրնդ ու-
նի կամ կը հաստատէ: Բնդ հակառակն՝ ընդու-
նելի, անվնաս՝ մանաւանդ եկեղեցւոյ ու իրեն
հպատակ աղագերու օգտակար բանի մը վրայ իր-
մէն հաստատութիւն ուղուելու ըլլայ, ոչ կը
հակառակի ու ոչ անիկայ ընդունելու ու հաստա-
տելու համար մասնաւոր ուղղակի կամ անուղղա-
կի կերպով դրուած պայմանադրութիւններու կը
կարօտի ու կրտարասէ: Մանաւանդ թէ իր բարձր
խմատութիւնովը ու միշտ իրեն ներկայ ըլլող
Հոգւոյն սրբոյ լուսովը ամէն ատեն նախատես
ու զգոյշ ըլլալով՝ ոչ երբէք անանկ պայմաններ կը
դնէ ու անանկ պայմանադրութիւններ յանձն
կառնու, որ զինքը պարտաւորեն՝ սուրբ հաւա-
տոյ ու բարի վարուց վնասակար, կամ ընդհա-
նուր եկեղեցւոյ, և կամ իր խնամոցը յանձնուած
ու իրեն հպատակօղ մասնաւոր եկեղեցիներուն
վտանգաւոր ըլլող կարծիք, վարդապետութիւն,
գիրք ու ընկերութիւն մը ընդունելու և հաստա-
տելու: Աս է Հռոմայ եկեղեցւոյն ու Սուրբ Գա-
հին միշտ հնազանդ ու հաւատարիմ ըլլող Մզգեր-
նուս՝ կամ ասիկ ըսուած հասարակութիւններու
հաստատ համոզումը, ուսկից զինքը ոչ նամակին
հեղինակը ու ոչ անոր նման ուրիշ բիւր դատար-

րակներ կրնան խախտել ու խոտորեցնել, թէև հազար ու մէկ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով (դըք. ուած) պայմանադրութիւններ գտած ենք ըսելու ու դուրս հանելու ըլլան :

Ար յուսանք որ մինչև հոս գրածներէն մեր ճշմարտասէր ընթերցողները ըստ բաւականին հասկըցան թէ այն նամակը գրողը յորմէ՛ հոգւոյ շարժեալ ու ինչպիսի պատճառներով սուրբ Ժողովքին վճռոյն դէմ կը պնտի, ու ինչ կերպով ու հնարքներով Համազգեաց ըսուած ընկերութիւնը ան վճռոյն դէմ պաշտպանելու կը ջանայ :

Վերը յիշածներնէս ՚ի զստ ուրիշ երեւելի փաստ մըն ալ ձեռք կառնէ իր դատին յաղթութիւն ստանալու համար : Ես փաստին գլխաւոր իմաստը ու գիտումը տա է՝ որ Վերապայծառ Հասունեան Ասխազահը այն ընկերութիւնը ժողովով ընդունեցաւ, ու հիմակ Հռոմոյու Սուրբ Ժողովը անիկա ինչո՞ւ կը մերժէ, և այլն : Իրաւը զրուցելով նամակին աս կտորը մեզ մասնաւորապէս ուրախացուց, ինչու որ անկից առիթ կառնենք անանկ բանի մը վրայ ճշմարիտ տեղեկութիւն ու հաստատուն լուսաւորութիւն տալու, որ ամէն վէճերուն վախճան կրնայ տալ, մանաւանդ ճշմարտասիրաց ու խաղաղասիրաց աս ջինն : Երբ յերաւի Եղգին մէջը ժողովք եղաւ, ուր Համազգեաց ընկերութեան վրայօք Մարձրագոյն գունէն խաւրըված մասնաւոր Պաշտօնատարի կամ գործակալի առջին զանազան խօսակցութիւններ եղան : Աւ նոյն ժողովին մէջը Վերապայծառ Հասունեան Ասխազահը ամէն վէճերը անգամ

մը վերջացրնելու ու ազգին մէջը խաղաղութիւնը հաստատելու փափագելով ընկերութեան մէջէն յայտնապէս վնասակար երեցօղ քանի մը բաները դուրս հանելով անիկա ընդունելը յանձն առաւ : Այլ ժողովքը լմննալէն ետքը՝ անցած անպատշաճ դիպուածներու կամ վարմունքներու վրայ քրիստոնէական սիրով մօռաջութեան ծածկոյթը դնելու համար՝ հոն ժողովերոց վրայ Պակասանիլ աղօթքը զրուցելու չհրաժարեցաւ : Բայց ոչ ժողովքին մէջը, ու ոչ ժողովքէն ետքը ան ընկերութեան կանոններուն իր ստորագրութիւնը դրաւ, կամ կնիքը կոխեց, ինչպէս սխալմամբ կը զրուցէ նամակին հեղինակը : Ստոյգ է որ ժողովին մէջը առ հասարակ ստորագրութեան խօսք մը եղաւ, ու ոչ միայն Վերապայծառ Հասունեան Նախագահէն, և հոն գտնուող վարդապետներէն, այլ բովանդակ հոն ներկայ եղօղ ամէն ատիճանի անձերէն ստորագրութիւն ուղղեցաւ, և առնուեցաւ, բայց չէ թէ ընկերութեան կանոնները ընդունելու, կամ չընդունելու, հաստատելու, կամ մերժելու համար, այլ որովհետև առ Համազգեաց ըսուած ընկերութեան Հռոմէական Ազգափառ Հայազգիներէն ՚ի զատ մէկալ Հայազգիներնալ անդամ գրելու է թէ չէ, ատոր վրայ վէճ բլբարուն համար, առաջարկուեցաւ նոյն ժողովին մէջը թէ ամէն մարդ այս բանիս վրայ իր բացասական կամ ստորասական կարծիքը իր ստորագրութիւնովը նշանակէ : Բանը ասանկ բլբարով հոն ներկայ գտնուողներուն ամէննալ բաց երկու կամ երեք աշխարհական անձերէն

բացասական կողմը ստորագրեցին, այսինքն թէ
Համազգեաց ըսուած ընկերութեան Հռոմէա-
կան Աւղղափառ Հայազգիներէն ՚ի զատ անդամ
չի գրելու կողմը ստորագրեցին : Ահա նոյն ժողովին
մէջը խօսքը եղած և իւրաքանչիւրոց տուած
ստորագրութիւնը : Բայց և ՚ի վերայ այսր ամե-
նայնի դործքը չի կատարուեցաւ, ինչու որ թէ
ընկերութեան կանոնները ու թէ յիշեալ ժողով-
քին մէջ եղածը Բարձրագոյն դրան սկտք եղաւ
ցուցնել, անոնց վրայ ըստ սլատշաճ կարգի տե-
ղեկութիւն տալ, ու անկից իրեն վերաբերեալ
բաներուն վրայօք հաւանութիւն առնելէն ետքը
հրատարակել՝ ու աս ալ Բարձրագոյն դրան կող-
մանէ չի կատարուեցաւ : Այս միջոցիս մէջ ընկե-
րութիւնը միշտ կը ջանար իր գործքը առաջ տա-
նելու, բայց վերոյիշեալ ժողովքին մէջ ընկերու-
թեան կանոններուն վրայօք եղած սրբագրու-
թիւններուն գլխաւոր մասերուն մանաւանդ մէ-
կը առանց կատարելու, կուղենք ըսել թէ հռո-
մէական եկեղեցւոյ հպատակ չըլլօղ համազգիք
անոր մէջէն դուրս չի հանուելէն ՚ի զատ, նորէն
այնպիսի անձանց ան ընկերութեան անդամ ու
ընկեր գրուելին շատերուն անձանօթ բան մը
չէ :

Երկրորդ և գլխաւորաբար, Գերապոյծաւ
Հասունեան Նախագահը վերոյիշեալ ժողովը չը-
րած ու անոր մէջը Համազգեաց ընկերութիւնը՝
բանի մը վտփոխութիւն ընելէն ետքը՝ ընդունե-
լու կամք ու պատրաստութիւն դեռ չըցուցը-
ցած՝ ան ընկերութեան գլխաւոր սրաշտօնատերը

ները մասնաւոր բողոքագրով իրենց դատը ընկե-
րութեան կանոններուն հետ սրբազան Քահա-
նայապետին կամ սուրբ Եղիշիմի ծանուցած ու-
անոր յանձնած էին: Անոր համար սուրբ Վահէն
պատասխան մը կամ կարգադրութիւն մը չեկած՝
այն ընկերութեան ընդունելութեան կամ չըն-
դունելութեան վրայօր ժողով կամ խորհուրդ և
կամ տնօրէնութիւն ու ճիշդ որոշում մը չէր
կրնար ըլլալ: Աւթեպետ Զատունեան Վե-
րապատիւ Նախագահը Ազգը տակն ու վրայ ընօղ-
ան երկար վէճերը դադարեցընելու համար խա-
ղաղութեան ճամբայ մը գտնալու մօքով վերո-
շիշեալ Եղիշիմի մէջ եղած որոշմունքներուն
ձեռնամուխ ըլլալը իրեն աւելի համարձակու-
թիւն չի սեպեց ալ նէ, բայց որովհետեւ Սուրբ
Վահը ու Սուրբ Եղիշիմի ընկերութեան հան-
դամանացը՝ ընթացքին ու կանոններուն վրայ ի-
րեն հարկաւոր ու պատշաճ երեցած զգաւ շաւոր
քննութիւնը ընելով, ու անոր վրայ, ինչպէս իր
վճռոյն մէջը կրտէ, լիով ու ճիշդ ծանօթու-
թիւններ առնելով, իր յետին վճիռը հանելու էր,
ինչպէս ալ հանեց, որով այն ընկերութեան ու
յիշեալ ժողովքին մէջ եղած սրբադրութեանց
ալ իրեն ընդունելի չըլլալը հրատարակեց, և Վե-
րապայճաւ Զատունեան Նախագահին ալ հրա-
մայեց որ իր խնամօքը յանձնուած հաւատացեալ-
ները ատ ընկերութենէ ետ քաշելու նայի, ու
Վղերին ալ բացարձակ արգիլեց յիշեալ ընկերու-
թեանն ո՛ր և իցէ կերպիւ ձեռնառու ըլլալը, ուստի
աս կարգաւորութեան ու վճռոյն թէ Վերապայ-

ճառ. Եստիադաս Եպիսկոպոսապետը, Թէ՛ Գերաւ պատիւ Պատրիարքը, և Թէ՛ բոլոր եկեղեցականները ու ժողովուրդը սրարտական են հնազանդելու, որչափ որ ալ յառաջագոյն ժողով ըրած ըլլալով ընկերու Թիւնը փոխոխու թեամբք ինչ ընդունելու ու հաստատելու խորհուրդ ըրած ու խոստում տուած ըլլուի ալ, վասն զի դատի մը վրայ Բարձրագոյն ատենին բողոքուելէն ետքը՝ միայն ան ատենին վճռոյն բոլորովին յսնձնուելու ու որոշմանը սպասելու է, այնպէս որ անոր վճռէն առաջ ան դատին վրայօք ստորին ատենէ եղած որպիսի և իցէ անօրինումն իբր չեղած կը սեպուի. Ես է, ու ասկից ուրիշ բան մը չի կրնար ըլլալ՝ ամէն Սուրբ Գահին հնազանդ աշխարհականաց, քահանայից ու եպիսկոպոսաց ընելու բանը, ու միանգամայն ատ նամակին պատուական հեղինակին աս կտորիս մէջը տրուելու ստասխանը :

Յիշեալ նամակին մէջը երկու բան ալ կայ, որոնք չենք ուզեր առանց յիշատակելու Թողուլ. Եռաջինը նամակին դրջին կարծեացը նայելով Սուրբ Ժողովոյն Թուղթը Համազգեաց ընկերութիւնը չի դատապարտեր՝ հասլա անոր սղահաճութիւն մը կը ցուցունէ եղեր, իսկ Հասունեանք ժողովուրդը կը խաբեն եղեր հասկըցնելով Թէ Սուրբ Ժողովքը ատ ընկերութիւնը դատապարտեց : Ետոր կարճ ՚ի կարճոյ միայն պատասխան կուտանք ըսելով Թէ Հասունեանք չեն որ կը խաբեն Ժողովուրդը, հապա նոյն նամակին հեղինակն է որ Սուրբ Ժողովքին վճռոյն մէջ նիւ-

Թահան բառերը բնառելով ու չ' թէ իրական միտքն ու դատումը, կը ջանայ միամիտները խաբել: Ամէն բարեմիտ հաւատացեալ Սուրբ Դողովքին ան Վիրը կարգալու ատեն՝ յայտնի կը տեսնայ որ Սուրբ Աթուին միտքն ու կամքը ու որոշումը աս Համադգեաց ըսուած ընկերութենէ ժողովուրդը հեռացնել է, որովհետեւ ոչ միայն Կոստանդնուպօլսոյ աշխարհական ու կրօնաւոր Վըղերին ատ ընկերութեան թէ ուղղակի թէ անուղղակի կողմ բռնելը բացարձակ կ'արգելէ, այլ միանգամայն կը փոխացոյցանէ դիւեր: Այսպէս որ սարսափ իրեն խնամոցը յանձնուած հաւատացեալները նոյն ընկերութենէ ետ քաշելու: Աստի Սուրբ Դողովքին ու Աթուին աստի երկար քննութենէ ետքը փոսանգաւոր ու վնասակար սեպած ու ասոր համար մերժած ու քահանաները ու ժողովուրդը անկից հեռացնել ուղած ընկերութեան մը ո՞ր Աղղափառ ու Սուրբ Աթուին հնազանդանձ մը կրնայ ասկից ետքը հետեիլ, անոր մերժածը ընդունիլ, անոր վնասակար, փոսանգաւոր դատածը անփոսանգ ու անվնաս սեպել, ու լոկ Դաստապարտութեան նիւթական Բառը նամակին մէջ չի գտնելուն համար զանիկայ ընդունելի քարոզել: Թող ողջամիտ հաւատացեալները մտածեն:

Արկորդ, Հռոմայու Սուրբ Դողովքին ատ ընկերութեան վրայ ունեցած վախը, իբր թէ անկից օր մը մեծ վնասներ կրնան ծագիլ, ուստի ստրագայ ջարեաց առաջը առնելու համար անիկայ հիմակուրնէ վերջացնելու ջանք ընել պէտք է ըսածը՝ նամակին խոհական ու լուսաւորեալ

հեղինակին պատճառ կուտայ՝ խօսքը ծաղրական
ու անվայելուչ կերպով մը սրբազան Քահանայա-
պետին ու Ասեմապատիւ կարգինալներուն ան-
ձանցը վրայ դարձնելու, յետին խմատակի չվայ-
լօղ հանգիտութիւն կամ նմանութիւն մը ընե-
լով Չենք ուզեր այսպիսի խմատակա-
կան խօսքի մը դէմ պատասխան գրելու համար
ժամալաճառ ըլլալ, վասն զի համոզուած ենք՝ թէ
բոլոր ընթերցողներուն մէջը և ոչ երկու հոգի
կը գանձի, որ աս կտորիս մէջը նամակին հեղի-
նակին ձայնակից ըլլալ ուզէ, կամ անոր խօսքե-
րուն անտեղութիւնը յայտնապէս չտեսնայ :

Մասնաւոր ու երկան խօսքերով ցրելու արժա-
նի չենք սեպեր նաև ան սնտօի պատճառանքը,
որն որ նամակին գրիչը կը բերէ, ըսելով թէ
Սուրբ Եղիշի աս թուղթը խոհական միտքե-
րու շինծու բան մը կերևայ կոր, ինչու որ, կըսէ,
ան թուղթը մայիս 28 ին գրուեր է Հռոմայէն
ի Կոստանդնուպօլիս առ Հասունեան Վերա-
պայծառն, բայց Հասունեան Վերապայծառը
մայիս 29 ին Հռոմ էր : Սնտօի դատարկաբա-
նութիւն : Եսկից ինչ կրնայ հետեցունել հակա-
ռակորդը չենք կրնար հասկընալ : Արուհետե Վե-
րապայծառ Հասունեան Նախագահը Հռոմ ե-
ղած ատենը Կոստանդնուպօլսոյ Հայոց հոգևոր
գլուխը ու Երբեպիսկոպոսը ըլլալէն դադրե՞ր էր
մի. արդ՝ թղթին կամ վճռոյն վերնագիրը աս բա-
նըս միայն կը ցրցունէ . ինչու որ ինչպէս նամակին
գրօղն ալ արդէն տեսած ու կարգացած պիտոր
ըլլայ, հոն աս խօսքերը կան « Diretta a

Monsig. Antonio Hassun Arcivescovo Primate degli Armeni di Costantinopoli „ այսինքն “
Սուրբալ (կամ գրեալ) առ Վերապայ . Մասն
Հասունեան Արքեպիսկոպոս Նախագահ Հայոց
Կոստանդնուպօլի » Եւ ոչ թէ ՚ի Կոստանդնուպօլիս
ինչպէս գէթ անմտադրութեամբ կրսէ նամակին
հեղինակը :

Մյնպէս անտի է նաև երկրորդ պատճառան,
քնն ալ, որով Սուրբ Ժողովքին թուղթը շինծու
հանել կուզի, այսինքն, թէ որ Վեր . Հասունեանը
Հում ներկայ գանրված ատենը աւեր է
աս թուղթը Սուրբ Ժողովքէն, ինչու եկած ա
տենը ծածկեց չհրատարակեց, — Սի թէ թղթին
մէջ անմիջապէս տարածելու ստիպողական հը
րաման մը կոյ մի . կամ թէ՛ խոհական առաջնոր
դի մը խոհեմութեանը թողուած չէ՞ մի՛ իր թե
մին համար յայտարարութիւն մը տալու, ու կար
գաւորութիւն մը ընելու համար պատշաճ ժամա
նակի սպասելը, ու ամէն բանը իր ընդհանուր
ժողովրդեանը օգտին յարմար միջոցներով ՚ի գործ
գնելը :

Եհա այս ամենայն ՚ի սիրոյ ճշմարտութեան ու
աղգերնուս հոգևոր օգտին ու խաղաղութեանը
համար հարկ համարեցանք գրել ու ամէն ճշմար
տատիրաց ու կրօնասիրաց առջին գնել : Բայց
այս ամենայն ըսելէն ետքը՝ երբ որ կը յիշենք թէ
չատ անգամ յիշուած նամակին հեղինակը Հում
մէական Սուրբ Եկեղեցիին որդիներէն ու Սուրբ
Վահին պատիւը պահողներէն ըլլալը իր նա
մակին վերջաբանութեանը մէջ կը հասկըցու

նէ, սրտերնիս անհնարին ցաւովք կը մորմորի՝
մտածելով թէ որ մը պիտի գայ, որ Արշալոյս Ա-
րարատեան լրագրին այդ թերթը ընթերցողի մը
մանաւանդ Հռոմէական Ուղղափառ հայ ընթեր-
ցողի մը ձեռքը անցնելով, ու անոր մէջը այն
յաւիտենական մուսցութեան արժանի, և նոյն
խիկ Համազգեաց ըսուած ընկերութեան վրայօք
Սուրբ Ժողովքին ունեցած վսխը ամենայն կեր
պիւ արդարացունօղ նամակը կարդալով՝ պիտոր
ստիպի ազազակելու, Աս ինչ հպատակութիւն
ու ի նչպիտի սրդիութիւն, և կամ ի նչպիտի
յարգ անանկ մէկ խմատուն եկեղեցւոյ ու անոր
Սուրբ Ժողովքին արուած վճռոյն: Ինչ անի-
մանալի հակասութիւն, մի և նոյն գրուածքի
մէջ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Օայրագոյն Գլխոյն,
անոր կարդ ինալներուն, անոնց Սուրբ Ժողովքին
անոր դեսսրանին, ու ազգի մը Արխագահ դրած
Արքեպիսկոպոսին դէմ ամէն կերպ նախատական
խօսքերը ու թշնամանալից զրպարտութիւնները
գրելէն ետքը, նոյն Սուրբ Գահին ընդդիմա-
խօսներէն չեմ ըսել Պիտոր ջոսէ՞ մի ան ընթեր-
ցողը՝ թէ արդեօք անոր ժամանակին մարդիկնե-
րը բոլորովին անմտութեան ու ասլուութեան մէջ
էին, որ ինքն ալ համարձակեր է՝ այնպիտի նամակ
մը հրատարակելէն ու այնչափ խօսքեր գրելէն
ետքը ատ դաւանութիւնը ընել, ու անով խօս-
քերուն իբր թէ յարգ մը տալու և անոնք ըն-
դունելի ցուցնելու ջանալ: Սակայն կը յուսանք
որ այն ասպագայ ժամանակաց ընթերցողները մեր
աս առաջիկայ գրուածքն ալ գտնելով ու կար-

գարով կը տեսնեն ու կիմանան՝ որ ազգը ոչ անձ միտ ու ապուշ ու ոչ խորունկ քնոյ մէջ էր, որ այդ հակասութիւնը ու բոլոր այն նամակին ինչ հոգւով գրուած ըլլալը տեսած ու խնայած՝ ու անոր վրայ անհնարին ցաւ զգացած չըլլայ, կամ թէ բոլորովին անհոգ ու լուռ կեցած ըլլայ: Ապագայ ժամանակներու համար աս յուսով կը մխիթարուինք:

Իսկ հիմախուան համար ալ աս գրուածքներ, նուս վերջ տայէն առաջ բարեսէր ընթերցողներ, նուս ներողամտութեանը ասպաւինելով երկու խօսք ալ կը համարձակինք ըսելու: «Ախ, սրտով մութեանց մէջը ամենեւին ժամանակ մը չենք յիշեր, որ մեզի ցուցունէ թէ ազգի մը մէջ աս կերպ վէճերը, աս ճամբով իրաւունք մնտուելը և ուզելը, ու Ասթողիկէ Ալիեղեցւոյ գէմ ատանկ խրոխտ ու ասպտամբական ոգի ցուցնելը բարի ու օգտակար վախճանի մը հասուցած ըլլայ: Եթէ որ այսպիսի ճամբայ բռնելէն՝ այն մեծամեծ ջարեաց՝ որոնք կրնան սրտահիլ՝ մէկը կամ երկուքը իրօք յերևան գալու ըլլայ նէ, ամէն կրօնասիրաց և ազգասիրաց՝ կամ ազգին վրայ սրտին մէջը սիրոյ կայծ մը զգացող անձանց անմխիթար ցաւի ու տրտմութեան սրտածառ չըլլա՞ր մի: Անիկայ խորունկ մտածութեան նիւթ մը ըլլալով՝ կրօնասէր և ազգասէր ընթերցողաց նախատեսութեանը կը յանձնենք ու վրան երկայն խօսք չենք ըներ:

Արկրորդ, ժողովուրդը այն միամիտ ոչխարներու հօտի կը նմանի, ինչպէս նամակին հեղինակը

կրօն, բայց առ միամիտ ժողովուրդը իրեն յատուկ
կամ բնաւորական զգացումը ունի. իր հաւատ-
քին վրայ իրեն պատերէն ժառանգութեամբ ըս-
տացած սէրը իր սրտին խիստ խորունկ կողմերը
մտած ու տարւորուած է, անոր համար իրեն
դաւանութեանը մայր ըլլող Հռոմէական Սուրբ
Եկեղեցւոյ Վիսուն վրայ ունեցած խորին մեծա-
բանքը ու որդիական հնազանդութիւնը անոր
սրտին մէջը խոխոտել ուզողը թող չի յուսայ՝ որ
զայրացնելէն ուրիշ բան մը կրնայ ընել. իսկ թէ
ատ պղտորութեան ու զայրացման փոթորիկէն
ետքը ինքը ու իրեն ձեռնտու ըլլողները ինչ վարձ
ու վերջ կոնենան՝ ան ալ ինքը մտածէ, բայց այն
հրապարակուած նամակին նման գրուածք մը գը-
րելու կամ խօսք մը խօսելու սկսելէն կամ գոնէ
հրատարակելէն առաջ

Այս թէ նամակին հեղինակը կամ ուրիշ մը աս
ամէն խօսքերնիս արհամարելով ու մերժելով, ու
անոնք իբրև եղբայրական սիրոյ տղութեան թիւն
չտեսնելով՝ նորէն ուրիշ ատ նամակին նման գրու-
ածներ կամ խօսքեր դուրս հանելէն, ու անոնց
մով Հռոմէական Սուրբ Եկեղեցւոյ կամ անոր
Սուրբ Ժողովքին, որով և կաթողիկէ Եկեղեց-
ւոյ Օպրագոյն Վիսոյն ու անոր մեզի հոգևոր
հովիւ տուած Նախագահ Աբբեպիսկոպոսին գէմ
ազգը գրգռելէն դադրիլ չեն ուզեր նէ, անոնց
միայն Հոգւոյն սրբոյ ան զարհուրելի ու սպառ-
նալից խօսքը կը զրուցենք, որն որ ազգերնուս
մէջը անմահ յիշատակաց արժանի Վրիգորիս կա-
թողիկոս Տղայ մականուանեալը ատենմը իր աթո-

ուոյն ու անձին դէմ խօսող Վրիգոր Տուտեոր-
դին գրեց. “ Եթէ լուեալ էիր Աստուծաւանդ
տառիցն՝ եթէ Օ. իշխան Ժողովրդեան չո մի հայեոյե-
ցես, ապա ինչ յանդգնիս ճակո՞ւ վախճանեացիս, կարծեմ
թէ ոչ հրամայէիր մեզ անկանել, ուստի տէր ես
զվերանստե՛ն. և այն՝ առաջի առաջին, և անքնին ճարտ, և
և առանց կանոնական հրամանաց և դատավըճ
ուի ” :

“ Այսուհետև եղբարք՝ որ ինչ ճշմարտու-
թեամբ է՝ որ ինչ սլարկեշտութեամբ, որ ինչ
արդարութեամբ, որ ինչ սրբութեամբ, որ
ինչ սիրով, որ ինչ համբաւ բարեաց որ ինչ քա-
ջութեամբ, որ ինչ գովութեամբ, զայն խոր-
հիջիք. . . զայն արարէք. և Աստուած խաղա-
ղութեան եղիցի ընդ ձեզ ”: Փիլիպ. գլ. 7.
հմբ. 8 :

Ի Այսպանդնոսիս
25 Ղեկտեմբեր 1850

ՈՒՂԵՔԵՐԸ ԼՈՒՍՊԵՆԿԵՆ
ՈՒՂԵՔԵՐԸ ԼՆՅ ՍՐ.:

